

УДК 821.162.1Оже7Над:[316.422(=162.1):165.731](045)
DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2026.356485>

Галина Осіпчук*

ПОЗИТИВІСТСЬКІ ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОМАНІ «НАД НІМАНОМ» ЕЛІЗИ ОЖЕШКО

Стаття продовжує цикл досліджень світового літературного процесу Західної Європи на межі XIX–XX ст., панівною основою якого стає філософія. Увага приділена впливу ідей Огюста Конта на формування естетичних смаків у польській літературі, укладнено особливості варшавського позитивізму як явища, засади якого були спрямовані на вирішення конкретних завдань, що постали в суспільстві: національне відродження, боротьбу за незалежність та об'єднання польських земель.

Роман «Над Німаном» Е. Ожешко є взірцем польського позитивізму. У ньому змальована тогочасна дійсність, об'єктивно і критично описано суспільні протиріччя, укладнено побут, представлено типові характери, які належать до різних класів, проаналізовано вплив суспільства на людину, з глибоким психологізмом зображено людські почуття й емоції, формування яких і здійснює соціальне середовище.

Через художні образи, сюжетні лінії та конфлікти у творі вміло розкрито політичні, соціальні й психологічні проблеми тогочасного соціуму. Художній текст виконує роль інструменту аналізу стану польського етносу, а позиція авторки вказує шляхи пошуку відповідей на актуальні питання. Придушення повстання 1863 року спонукало польський народ до знаходження нових ідей у векторі єднання й відродження національної свідомості. Письмениця критикує занепад аристократії, яка лише насолоджується власною розкішшю, марнує життя, показує їхню неспроможність навіть організувати боротьбу, підводячи читача до роздумів про необхідні зміни. Представники селянства в авторки є значно перспективнішими для майбутнього рідної країни.

Кохання Юстини Ожельської та Яна Богатировича, які належать до різних соціальних класів, – своєрідний виклик, однак саме в єднанні польської шляхти з народом Е. Ожешко вбачала можливість зміни ходу історії. Зображена в романі Гродненщина стає узагальненим символом самої Польщі, відродження якої можливе у праці, постійній, тернистій, масштабній, праці на благо майбутнього нації.

Між рядками художнього твору письменниця наголошує читачеві, що основа духовного становлення кожного поляка – це патріотизм. Її роман – «м'яка» колонізація, яка розвертає погляд кожного представника цього народу до краси природи, до багатства рідної землі, відкриває серця справжнім почуттям, закликає до рішучих змін в ім'я Польщі.

Ключові слова: варшавський позитивізм, філософія, історія, польська література, народ, національне відродження, патріотизм, Еліза Ожешко.

Osipchuk Halyna. Positivistic approaches to transformation of Polish society in the novel 'By the Niemen River' by Eliza Orzeszkowa.

The article is another one in a research cycle of the world literature process of the Western Europe at the turn of the 19th–20th centuries. It was the time with a philosophy as a dominant basis. The attention is paid to the influence of Auguste Comte's ideas on the formation of aesthetic tastes in Polish literature, the specific features of Warsaw positivism as a phenomenon are described in details. Its fundamentals were directed to solving the key tasks having raised in the society: national revival, the struggle for independence and unification of Polish lands.

The novel 'By the Niemen River' by E. Orzeszkowa is a model of Polish positivism because it describes and details the realities of life, gives objective and critical outlines of social contradictions, presents the typical characters of different strata, analyzes the society influence on an individual, depicts with deep psychological insight human feelings and emotions under the impact of the social environment.

With literary images, conflicts and storylines, the novel skillfully depicts political, social and psychological problems of then-contemporary society. Literary text works as an instrument for the reality analysis, and the author's position highlights the contradictions and shows the way to find the answer to the questions of the time. The suppression of the 1863 uprising prompted Polish people for the formation of new ideas in order to raise unity and revival of national identity. The author criticizes the aristocracy decline whose work implies enjoying its own luxury, and showing its inability to organize and realize the struggle. Thus, it provokes readers thinking of the necessary changes. E. Orzeszkowa describes the members of the petty noble class and peasantry as more perspective layers for the future of the country.

The love of Justyna Ozelska and Jana Bohatyrovycha of different social classes is a distinct challenge. Otherwise, it is the unity of the intellectuals the nation where the author sees the way to change the history. The described Grodno region becomes a collective symbol of Poland itself. Its rebirth is possible within a permanent large-scale work for the benefit of the future nation.

Between the lines of the text, the writer emphasizes that it is a patriotism which is the basis of a spiritual development of every Pole. Her novel is a 'soft' colonisation which directs the eye of every Pole to the nature beauty and the wealth of the native land, opens the hearts for real feelings, calls for decisive changes in the name of Poland.

Keywords: Warsaw positivism, philosophy, history, Polish literature, nation, national revival, patriotism, Eliza Orzeszkowa.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перший етап розвитку польського реалізму, який отримав назву позитивістського, тривав до 1870-х років і був тісно пов'язаний із суспільним рухом під

* Галина Осіпчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; e-mail: 130975@ukr.net.

назвою «варшавський позитивізм» (Радишевський, 2019, с. 270), в основі якого – філософське вчення Огюста Конта (Огюст, 2002, с. 297). Мислитель обґрунтував необхідність наукового підходу до характеристики суспільства, опираючись на спостереження та емпіричні факти, стверджував ідею позитивного як контраст між корисним і непотрібним (Таран, 2009, с. 102). У випадку вибору є очевидне рішення, адже «позитивне нагадує, що призначення усіх здорових намагань безперервно поліпшувати умови нашого дійсного індивідуального або суспільного існування» (Вандишев & Переломова, 2010, с. 10).

В історії Польщі кінець XIX ст. – це боротьба за відновлення державності, адже країни, як такої, не існувало, вона була розділена між трьома імперіями. Листопадове (1830–1831) та Січневе (1863–1864) повстання зазнали нищівних поразок. Масова еміграція означала втрату людського ресурсу, економічний занепад, тотальний вплив країн-загарбниць.

Значення позитивізму польський народ трактував як необхідність активувати працю в ім'я відбудови суспільства. Запропонована програма адаптації, окрім економічної, соціальної та політичної стабільності, ставила на меті також забезпечити розвиток власної культури навіть у підпіллі та демонструвала можливість збереження її для майбутніх поколінь.

Особливу роль у реалізації цієї мети відводили художній літературі, яка стає потужним інструментом не лише для відображення реальності, а й основним джерелом поширення новітніх ідей, одним із способів впливу на трансформацію соціуму. У драмах, ліриці й епосі Міхала Балуцького, Марії Конопницької, Болеслава Пруса, Елізи Ожешко, Генрика Сенкевича відображалася соціально-політична ситуація, описувалося повсякдення різних верств населення, пропагувалася ідея відновлення польської нації. Кожен із названих митців шукав власні шляхи реалізації спільних вимог і завдань: підняти дух рідного народу в боротьбі за незалежність, долучити до активних дій не лише еліту, а й інші соціальні класи.

Творчість Елізи Ожешко просякнута ідеями згуртування усіх верств населення для відродження рідної Польщі. Своє призначення письменниці знаходить у прославленні Людини Праці й знищенні будь-яких меж між класами в тогочасному суспільстві.

Значимо, що художні твори Е. Ожешко неодноразово ставали об'єктом досліджень вітчизняних і зарубіжних літературознавців і мовознавців, зокрема, загальний аналіз здійснили Б. Гончаренко (Гончаренко, 2010) і Р. Харчук (Харчук, 2013). Порівняльний аспект характеристики жіночих образів в польській та українській літературі на матеріалі художньої спадщини Е. Ожешко представила І. Спатар (Спатар, 2015). Епістолярну спадщину авторки (листування з І. Франком) аналізувала А. Ільків (Ільків, 2012). Тему жіночої емансипації у творах польської письменниці дослідила О. Шиманська (Шиманська, 2021). Мовознавчий аспект перекладу твору «Над Німаном» вивчали О. Гандзюк і Б. Гандзюк (Гандзюк & Гандзюк, 2018).

Серед закордонних наукових розвідок акцентуємо на виданні Кш. Стенпніка (Stępnik, 2019) і зібранні тематичних праць під назвою «Еліза Ожешко: Культурна пам'ять: дослідження та голоси», співавторами якої стали Б. Бобровська (Bobrowska, 2019), Д. Данек (Danek, 2019), Е. Єлінек (Jelinek, 2019), В. Корицький (Korycki, 2019) та інші.

Однак актуальним залишається трактування творчості Е. Ожешко з точки зору розуміння особливостей впливу реалістичної художньої літератури на формування змін у світобаченні польського соціуму, пошук шляхів виховання патріотизму серед населення, збереження культурних традицій.

Роман «Над Німаном» – вірець у польській літературі художнього твору епохи позитивізму, написаний 1888 року під час перерозподілу Польщі серед іноземних держав, у якому письменниці прагне донести до читача важливу думку: об'єднання шляхти та селянства є чи не єдиним шляхом у майбутньому вибороти незалежність власної країни.

Реалізація мети вимагає вирішення *завдань*: проаналізувати тематичні наукові здобутки вітчизняних і польських учених; виявити специфіку реалістичної літератури, зокрема польської в період «варшавського позитивізму»; вивчити змістове та емоційне навантаження мовних репрезентантів художніх образів представників польської еліти й селянства; деталізувати проблеми історичної епохи, представлені в авторському трактуванні, та можливі шляхи їх вирішення; виявити вплив художньої літератури на трансформацію польського суспільства.

Методологія та методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання конкретних завдань використано інструментарій методів і прийомів лінгвопоетичної і лінгвокогнітивної наукових парадигм у поєднанні з аналізом і загальнонауковими (спостереження, індукція, дедукція, опис, систематизація і зіставлення) та емпірико-теоретичними (аналіз, синтез) методами.

Виклад основного матеріалу. Ідея єднання суспільства в польській літературі визрівала довго, хоча історичні події щодо поділу Польщі між трьома країнами-загарбниками вимагали швидких і рішучих дій. Письменники, як вісники нового, намагалися віднайти можливості донести до читача необхідність збереження справжніх цінностей польського народу. Автори художніх праць кожен по-своєму трактував шляхи до уявної перемоги. Більшість митців звернулися до історії народу й прагнули пригадати читачеві відчуття гордості за польську шляхту, на яку було покладено великі сподівання, однак сарматизм, як явище в суспільстві, зокрема і в літературі, був дієвим недовго.

До вирішення актуальних тогочасних проблем Еліза Ожешко намагається підійти з іншого боку. Письмениця бачить наслідки невдалих повстань і розуміє, що польська шляхта не спроможна вирішити історично важливих питань, так як сенс їхнього життя зводиться лише до насолоди від розкоші, безтурботного щоденного проживання, безмістовної трати коштів. Тоді Е. Ожешко створює роман «Над Німаном», який згодом слугуватиме пробудженню духовного та суспільного життя польського народу. Саме там з'являється образ ідеальної Юстини Ожельської, яка й стане своєрідною провісницею для польського читача.

Молода героїня належить до збіднілого, але знатного роду Ожельських. Батько дівчини овдовів і втратив маєток, коли Юстині виповнилося чотирнадцять років, і з того часу вони обоє проживають у родичів – родині Корчинських. Дружина Бенедикта Корчинського, Марта, характеризує Юстину дуже доброю, однак дивною і своєрідною, яка робить все саме так, як хоче лише вона: «*Jest ona zresztą dobra, bardzo dobra, tylko oryginalna, ale to tak oryginalna, że nie wiem już, doprawdy, skąd jej się to wziąć mogło... Zawsze inaczej robi niż wszyscy*» (Orzeszkowa, 1976, с. 14).

Юстина живе не у звичайному панському будинку, а в одному з тих старих, знатних шляхетських маєтків із значним достатком, де вирувало яскраве, багатолюдне і радісне життя: «*Nie był to dwór wielkopański, ale jeden z tych starych, szlacheckich dworów, w któ rych nigdyś mieściły się znaczne dostatki i wrzało życie ludne, szerokie, wesołe*» (Там само, с. 11).

В образі Юстини Ожельської письменниця одразу ж, із першого знайомства читача з головною героїнею, шокує, знищуючи чітку класову належність, указуючи, що ця дівчина з квітами схожа чи то на леді з вищого суспільства, чи то на особу з нижчих верств селянства, точніше, схожа на обидвох: «*Kobietę z kwiatami trudno byłoby nazwać od razu panną z wyższego towarzystwa albo też dziewczyną z niższych warstw wiejskiej ludności. Wyglądała trochę na jedno i na drugie*» (Там само, с. 4). Одяг її також не вказував на належність до знатного роду, бо чорна вовняна сукня була дуже скромною: «*ubrana była w czar ną wełnianą suknię, bardzo skromną*» (Там само, с. 4), але подібною до тих, із журналів моди, й дуже якісно пошитою: «*a w pasie cienką kibić zdradzała znajomość żurnalu mód i rękę biegłego krawca*» (Там само, с. 4).

Ніжність обличчя демонструє манірність: «*w delikatności cery czuć było także manierę i cieplarnię*» (Там само, с. 4), характерну для аристократок, однак відсутність капелюшка і рукавичок під палаючим сонцем, що привело до засмаги лиця й золотисто-коричневого відтінку шкіри рук, говорила про інше: «*nie miała ona przy tym na sobie ani kapelusza, ani rękawiczek*» (Там само, с. 4).

Авторка милується своєю героїнею, смисловою і гордою, здоровою і сильною: «*nadawał jej wyraz śmiałości i dumy*» (Там само, с. 4), ідеалом жіночої краси: «*wyglądająca wydawała się uosobieniem piękności kobiecej zdrowej i silnej, lecz dumnej*» (Там само, с. 4), наділяючи Юстину рисами характеру, які непритаманні спокійним і тихим панянкам, зокрема рішучістю та непокірністю, що чітко простежувалися на молодому обличчі: «*Pogody, jaką nadaje ludzkim twarzom szczęście lub rezygnacja, w tej młodej i świeżej, ale niespokojnej i zamyślonej twarzy nie było*» (Там само, с. 4).

Юстина задихається в багатому будинку і в прямому, й переносному значенні – від повітря, яке завжди пахне парфумами й одночасно ліками від *migreny* (Там само, с. 15), та від розкоші навколо: «*atmosfera pokój ona duszna i pełna zmieszanych zapachów perfum i lekarstw*» (Там само, с. 12).

Роль дівчат із вищого світу зводилася до чотирьох основних завдань: красиво одягатися й чепуритися, розважатися, фліртувати з кавалерами й вийти заміж за одного з них: «*strój się, kiedy cię stroić chcą, baw się, gdy tylko zdarzy się okazja, mizdrz się do kawalerów, a może którego złapiesz i za mąż wyjdiesz...*» (Там само, с. 7). Героїня давно втратила бажання до багатого одягу та зібрань і дивних ігор еліти, їхньої поезії і їхнього несправжнього «кохання»... Вона живе тим життям, що й усі навколо багатії, бо не знає іншого, але хоче робити щось інакше, ніж вони, і робить це по-своєму, будучи переконаною, що це лише її справа: «*że dawno już ode chciało mi się ich strojów i zabaw, ich poezji i ich miłości... Żyję tak, jak oni wszyscy, bo skądże sobie wezmę innego życia, ale jeżeli mogę zrobić co inaczej niż oni, po swojemu robię i nikogo to obchodzić nie powinno*» (Там само, с. 7).

На тлі красиво одягнених, але таких пустих душею людей, Юстина вирізняється свіжістю, силою і простотою: «*Jest w jej powierzchowności jakaś świeżość, siła, prostota...*» (Там само, с. 14). Безмістовне

існування в маєтку відображається в дівочих великих сірих очах глибоким сумом: «*Gryząca troska przejrzała się w zwierciadle jej szarych, przezroczystych źrenic*» (Там само, с. 7).

Зовсім іншою постає Юстина поза розкішним будинком. У полі на стежині в густому житі, ще зеленому, але вже з пишним колоссям, усяним сапфірово-блакитними волошками: «*jeszcze zielone, ale już w bujne kłosy wypływające i szafirowymi cętkami bławatków usiane*» (Там само, с. 51), героїня розквітає, дихає на повні груди вільним повітрям. Саме тут, серед активного життя з його безліччю шелестів, цвірінькання, виття, дзиччання та щебетання, Юстина відчуває себе щасливою: «*a w dole wrząca życiem niewidzialnym, które ją napelniało mnóstwem szelestów, ćwierkań, juwań, brzęczeń, świergotów zlewających się w nieustanny, przy samej ziemi kipiący szmer*» (Там само, с. 52). Вона справжня серед рослин, які доторкаються до її обличчя, милується ліловим метеликом, заслуховується гучним щебетанням численних птахів: «*Gdy podnosiła głowę, jeden z kłosów szorstko przesunął się po jej twarzy; wzięła go w rękę i ostrożnie obejrzała napelniające go młode ziarna. Liliowy motyl wzbił się jej spod stóp i kręto wyleciał nad zboże; ścigała go wzrokiem, póki nie zniknął. Była już teraz o parę tylko kroków od gruszy polnej i ogłuszył ją krzyk drobnych ptaków, których ilość nieprzeli czona skakała*» (Там само, с. 55).

Дівчина знала кожну польову квітку за назвою, розуміла, коли та цвіте і в які дні пізнього літа чи осені зникає з землі, яку прикрашала: польовий льон, із жорстким і твердим листям, яким вистилали гніздо її улюблені весняні птахи; шелестлива маленька золота рослинка, яка таємниче щось шепотіла при кожному дотику; отруйна гілка пасльону, прикрашена пишним, сніжно-білим цвітом; червоний листок зів'ялої щиріці, що кидав криваві плями на зелену траву, і звивиста гілка, вкрита крихітними рожевими квітами, що символізувала щастя: «*Teraz każdą z nich nazwać mogła po imieniu, powiedzieć, kiedy rozkwita i w jakich dniach późnego lata lub jesieni znika z ziemi, którą stroiła... A to lenek kukawki, szorstki i twar dy, z szafirowym kwiatkiem służącym do uścielania gniazda milemu ptakowi wiosny. To szelestuszka o liściach prawie złotych i przy każdym dotknięciu zdających się coś ta jemniczo szeptać, a to w bujny, śnieżny kwiat ustrojona trująca gałąź psianki. Ten liść szkarłatny jest wędniejszą lebiodą, która na trawy zielone rzuca krwiste plamy, a ta wijąca się gałązka drobnym, różowym kwiatem osypana to szczęście*» (Там само, с. 116).

Юстина краще себе почуває у фруктовому саду, сповненому родючості й тиші, що належить Анзельму та Яну Богатировичам, ніж у панському будинку, повному гостей: «*Po Justynie znać też było, że w tej zagrodzie, napelnionej urodzajnością i ciszą, swobodniej i szerzej oddychała niż przed godziną w napelnionym gościu salonie*» (Там само, с. 63).

Польська шляхта представлена Е. Ожешко в образах численних відвідувачів маєтку Юстинового дядька Бенедикта. Зустрічі шанованих гостей зводилися до гри в карти, куріння сигар, вживання спиртних напоїв, їжі і розмов, розмов й ще раз розмов: про ціни на зерно, на продукти, про хід сівби чи оранки, про політику: «*Na ganku rozstawiono już stoły kartowe, ale grono poważnych panów jeszcze do gry nie zasiadało. Kończyli picie likierów, palili cygara i gwarnie rozmawiali. Wprzód nie co do salonu dolatywały z rozmowy ich niektóre słowa, rzecz by można techniczne czy profesjonalne, jako to: tyle i tyle kopiejek za pud takiego i takiego zboża; tyle i ty le za wiadro wódki; taki i taki umłót; taka i taka orka, siejba, kośba itd. Teraz jednak mówili już o polityce*» (Там само, с. 43).

Письменниця докладно і яскраво змальовує так звану еліту, одразу демонструючи власне ставлення до невігластва: Болеслава Кірла, одного з представників польської богемі, письменниця називає негарним, незважаючи на його дуже охайний і модний одяг: «*Nie był jednak ponętny. Średniego wzrostu, niemłody, w bardzo starannym i modnym ubraniu, z przodem koszuli tak silnie nakrochmalonym, że wzdymał się tu na piersiach jak wklęsła płócienna tarcza*» (Там само, с. 12). У деталях зовнішності (лисина на потилиці, рідке волосся над чолом, кістляве обличчя, маленькі блискучі очі, гострий ніс, зігнутий рот) – увесь світ вседозволеності і пихи. Авторка вказує на контраст між його потворним обличчям і постійною дивною та нерозумною веселістю: «*Bolesław Kirło miał okrągłą tyśinę z tyłu głowy, włosy rzadkie nad niskim czołem, twarz długą, kościstą, z małymi, błyszczącymi oczami, ostrym nosem, wklęsłymi ustami, tak starannie wygoloną, że aż na policzkach i brodzie błyszcząca. Brzydką tę twarz oświecała wielka i nigdy, zda się, nie ustająca wesołość*» (Там само, с. 12–13). Гру в карти він любив понад усе: «*Znać było, że tę rozrywkę namiętniej jeszcze lubił niż inne*» (Там само, с. 49), й більшість часу лише програвав кошти.

Пан Дажецький високий, худий, як статуя, елегантно одягнений, із розміреними кроками та легким скрипом блискучих черевиків, блідий і ніжний на обличчі, обрамленому короткою, сивою щетиною. Від його лиця постійно віяло пихатістю – глибоко відчутною та багатогранною перевагою в багатстві, походженні й, на його думку, цивілізації: «*Wysoki, cienki, tak sztywne, że można by go wziąć za chodzący posąg, wytwornie ubrany, chodził on po salonie krokiem mierzonym, tro chę drobniejszym, niż by z natury wypadło, z lekkim poskrzypywaniem błyszczącego obuwia. Ręce trzymał w kieszeniach, a blada, wąska,*

delikatna i krótkim, siwiejącym zarostem otoczona twarz jego okryta była wyrazem głęboko uczuwalnej i wielostronnej wyższości majątkowej, rodowej, cywilizacyjnej» (Там само, с. 102).

Теофіль Ружиця, у венах якого текла така блакитна кров, як вода Німану в гарну погоду: *«krew błękitna... jak na przykład... jak na przykład niemieńska woda w pogodę...»* (Там само, с. 193), у свої 22 роки отримав від батька спадок – один мільйон карбованців, й упродовж наступних восьми-дев'яти років розтринькав шістсот тисяч: вілли поблизу Відня та Флоренції, квартири на паризьких бульварях, ігри в рулетку, зв'язки зі злочинним світом, пари й дуелі: *«Wille w okolicach Wiednia i Florencji, apartamenty przy paryskich bulwarach, gry w ruletę i sztos, głośne przygody z najgłośniejszy mi przedstawicielkami półświatka, w dziennikach aż opisywane zakłady i pojedynki...»* (Там само, с. 194).

Чоловіки-багатії змальовані такими, що потребують розваг десь за межами родинного будинку, поза колом сім'ї: *«taki charakter, że potrzebuje rozrywek i nudzi się w domu»* (Там само, с. 46). Роздумуючи навіть про свого батька, Ігнація Ожельського, про його молодість, про материнські постійні сльози, Юстина розуміла, що лише дві пристрасті були важливими для нього й взаємодоповнювали одна одну – музика (гра на скрипці) і жінки: *«Miał drugą jeszcze namiętność. Pod zło tawym, a potem już siwiejącym wąsem zawsze purpurowe, zmysłowe jego usta układały się w wyraz lubości, ilekroć zobaczył jakąkolwiek ładną twarzyczkę lub zgrabną kibić nie wieścią. Można było nawet uczynić to spostrzeżenie, że obie jego namiętności podsycaly się wzajemnie»* (Там само, с. 52).

У заможних родинах у такому дусі виховували всіх хлопчиків, ще з дитячих літ обмежуючи їх від будь-якої роботи, наймаючи вчителів, вкладаючи великі кошти в них та з надією, що виросте талановитий художник чи музикант, як-от на прикладі кузена Зигмунта Корчинського: *«w domu przy drogo opłacanych nauczycielach chowany i przez matkę starannie od wszelkich powszednich zajęć i zjawisk życia uchylany, wypieszczony, delikatny, z przepowiadaną mu przez wszystkich otaczających słoneczną przyszłością genialnego artysty...»* (Там само, с. 53).

Захоплення, дружба, кохання – то почуття, які в елітних родинах не розуміли, зокрема симпатію Зигмунта до Юстини, адже кожна мати хотіла для сина дружину лише знатного походження, зі зв'язками, чудовим вихованням, яка б допомагала випеченому таланту зростати і літати: *«Ale przede wszystkim pragnęła dla syna kobiety wysoko urodzo nej, z rozległymi koligacjami, z wychowaniem świętym, jakiejś na koniec muzy, która by niewątpliwemu dla niej geniuszowi jego dopomagała do wzrostu i lotu»* (Там само, с. 54).

Усі потреби польської шляхти зводилися до матеріального: срібло, хутро, мереживо, різні дорогі дрібнички для жінок: *«Srebro, futra, koronki i inne tam różne kobiece fatalaszki to są rzeczy kosztowne... bardzo kosztowne»* (Там само, с. 103). Або ще, наприклад, піаніно для доньки, й обов'язково з Парижу – гарне, таке вишукане та ідеальне: *«Fortepian z Paryża sprowadzić musimy... to coś pięknego, wykwinętego, doskonałego, tak wy-kwint-ne-go i do-sko-na-le-go!»* (Там само, с. 103).

У думках, планах і мріях польської шляхти немає місця патріотизму. Все зводиться до наживи, збагачення, власного добробуту. У їхньому світогляді відсутній основний чинник прогресивного розвитку соціуму – дух нації. Представники еліти не могли навести лад у своїх родинах, маєтках, які занепадали, не кажучи вже про державу, політику, економіку країни.

На прикладі родини Кірло письменниця вдокладніше потенційне майбутнє польської шляхти: молодшого Болеся щоденно закривали в кімнаті на ключ, аби він учився, адже кілька років підряд за неуспішність його залишали в одному класі, старшого ж Стася днями й вечорами майже не бачили, бо блукав десь полями, лісами, приходячи додому з шишками на лобі. Мати виїздила до міста неодноразово, щоб у школі дали шанс Болесеві після канікул скласти екзамен, але він ледачий і розпусний, і в цьому дуже схожий на власного батька, не вчив нічого: *«mianowicie młodszy Boles, którego w bawialnym pokoju co dzień na parę godzin na klucz zamykała, aby już od książki odejść nie mógł. Starszy, Staś, pewno tam z chłopskimi dziećmi po łące czy drodze hasa i powróci z czołem pełnym guzów. Ale jemu więcej wolno, bo z promocją do czwartej klasy na wakacje przyjechał. Boles zaś dwa lata już w drugiej klasie przesiedział i jeszcze promocji nie dostał. Złękła się była tego ogromnie. Na rok trzeci w tej samej klasie pozostać nie wolno. Pójdzie precz ze szkoły i co ona z nim potem zrobi? Pojechała do miasta i wyprosiła, wychodziła, wyjęczała dla niego pozwolenie zdania powtórnych egzaminów po wakacjach. Powinien się więc do nich przygotowywać, a nie chce. Swawolny i leniwy. W ojca się wrodził. Cóż robić jednak? Napędzać dziecko trzeba, bo bez szkół – zginie. Ile ją już ten chłopiec bez sennych nocy kosztował!»* (Там само, с. 85). Для жінки материнство зводилося до недоспаних ночей у роздумах і в сльозах: *«Ile ją już ten chłopiec bez sennych nocy kosztował!»* (Там само, с. 85).

Часткове пробудження, що відчувається в суспільстві, представлено в словах сина Бенедикта Корчинського – Вітольда, який не просто починає бачити сутність багатих гостей, а й озвучує це батькові: *«że jest to pyszałek, sybaryta, egoista, nie dbający o nic oprócz własnej pychy i wygod, nie widzący»*

dalej niż do końca swego nosa» (Там само, с. 107), щиро не розуміючи, чому він принижується перед такими. Хлопчина, ховаючись від батька, влітку на канікулах активно спілкується з ровесниками-селянами, бере участь у рибальстві на Німані, спільних відпочинках, відвідує родини своїх нових друзів.

Згасаючій аристократії протиставлені Ян Богатирович і його дядько Анзельм, які є охоронцями польських традицій. Саме вони доглядають за могилами та ставлять новий хрест на могилу Яна й Цецилії – перших поляків, які прийшли на ці землі. Анзельм розповідає Юстині легенду про кохання і працьовитість засновників їхнього народу. Е. Ожешко намагається донести до свого читача, що сила польського етносу – у збереженні справжніх цінностей, в об'єднанні, у нескінченній праці на рідній землі, а єдиним носієм збережених власне польських традицій і звичаїв, уже призабутих шляхтою, залишається селянство. Сільські жителі і є той працьовитий мурашник із людей: *«Uważnie, ciekawie przypatrywała się ruchom pra cującego przed nią mrowiska ludzi»* (Там само, с. 121), що дає віру й надію на повноцінне існування не лише польської нації, а країни взагалі.

Звичайний селянин Янек Богатирович – людина землі, він зображений ідеальним: молодий, вродливий, граціозний, гармонійний із природою: *«Był to mężczyzna trzydziestoletni, wysoki i tak zgrabny, jakby go matka natura z lubością i wielkim sta aniem na lonie swym wyhodowała. Tymczasem nie co innego, tylko ciężka praca około zdobywania jej darów, gorące jej żary letnie i dzikie polne powiewy nadały temu ciału taką harmonię i siłę, że trzęsący się i podskakujący wóz nie mógł zmacić ani na chwilę jego prostych i wyniosłych linii. Od ogorzalej cery jego twarzy silnie odbijały złociste, bujne wąsy i jasnozłote włosy»* (Там само, с. 8).

А головне – працьовитий, і це підтверджує Анзельм Богатирович, розповідаючи, що і він, і Ян є звичайними хліборобами, а отже, все в їхньому будинку, в саду і на полі зроблене їхніми ж руками: *«– Wszystko to jest robota własnych rąk naszych: i ten płot z desek, i ten ganeczek, i ule. W potrzebie najemników do pomocy bierzem, ale sami my rolniki i sadowniki, i pasieczniki, i stolarze...»* (Там само, с. 64).

Більш повну трансформацію спостережено в образі Марти Корчинської, яка в молодості обрала не почуття і серце, а залежність від думки інших, страх від можливих насмішок із її вчинку, потенційне несприйняття родиною її уподобань та щоденної важкої сільської праці, – й відмовила Анзельму. А згодом усю роботу в будинку, в саду багатого брата, а також виховання братових дітей вона взяла на себе. Завершиться вечір життя для цієї нескореної жінки щасливо: він буде сповнений зустрічами й розмовами з коханим Богатировичем.

Юстина Ожельська є прикладом кінцевого перевтілення, вона переборює упередження своєї заможної родини й обирає кохання до Яна. Ця історія символізує об'єднання різних верст польського населення та перемогу справжніх цінностей над умовностями.

Вустами того ж таки Анзельма авторка висловлює потаємну власну думку, що лише селяни боротимуться за свою землю до останнього подиху, за свої будинки, природу навколо, за Німан, який протікає поруч. Усю надію на боротьбу за свій край, відбудову країни Е. Ожешко покладає саме на таких своїх героїв: працьовитих, чесних, вірних, закоханих, адже багаті виїжджають до міст, за кордон, розважаються, як хочуть, а для Яна та Анзельма немає ні Парижу, ні почестей, ні прекрасної музики, ні веселих зібрань. Їхнє гніздо і є для них усім... і тому «ми чіпляємося за нього зубами й нігтями»: *«– Panowie to co inszego – dokończył – do wielkich miast jeżdżą, za granicami przemieszkują, różne zabawy i rozkosze mają... A dla nas co? Dla nas ani Paryżów, ani honorów, ani pięknych muzyczek, ani wesołych asambłów nie ma. Gniazdo nasze – wszystko nasze... i dla tej przyczyny trzymamy się jego zębami i pazurami»* (Там само, с. 64).

Висновки. Межа двох століть (XIX–XX) представила нові геополітичні реалії, в яких опинилася Польща. Найважливішим завданням для польського народу виявилася потреба зберегти національну самосвідомість, відновити національну ідентичність, виховати національно орієнтоване покоління. Саме тут художня література відіграла важливу роль як джерело впливу на свідомість польського народу.

Необхідність виборювати незалежність власної країни ставила перед інтелігенцією, зокрема письменниками, вимогу в пошуку нових форм впливу на формування й розповсюдження образу нації з відповідними традиціями, звичаями, способом життя та системою цінностей. Із цим завданням успішно впоралася Еліза Ожешко, яка в романі «Над Німаном» представила польській спільноті один із можливих історичних шляхів вирішення проблем рідного їй народу об'єднанням двох класів – шляхти та селянства, останній із яких зображено носієм і виразником ціннісних моральних орієнтирів нації.

Подальші наукові розвідки презентуватимуть особливості символічного зображення річки Німан в творчості Е. Ожешко, що розкриє глибші можливості докладної характеристики індивідуального авторського стилю.

ЛІТЕРАТУРА

- Гандзюк, О., & Гандзюк, Б. (2018). Семантико-морфологічна специфіка неузгодженого означення у перекладі роману Елізи Ожешко «Над Німаном». У *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи*: зб. статей III Міжнар. наук.-практ. конф. (с. 45–50). Астрая.
- Гончаренко, Б. (2017). *Моделі польського позитивізму в українській літературі XIX століття* (Дис. канд. філол. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Вандишев, В., & Переломова, О. (2010). *Західноєвропейська філософія XIX–XX ст.* Вид-во СумДУ. URL: <https://surl.it/qfmutuh> (дата запису: 19.02.2026).
- Львів, А. (2012). Роль письменницького епістолярію в українсько-польських літературних взаєминах кінця XIX століття: на матеріалах листування І. Франка із Е. Ожешко. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*, (27), 178–180. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1506/1/NZ_Vyp_27.pdf (дата запису: 13.02.2026).
- Конт Огюст (2002). У В. Шинкарук (Ред.), *Філософський енциклопедичний словник* (с. 297–298). Абрис.
- Радишевський, Р. (2019). *Нарис історії польської літератури*: у 2 кн. (Кн. 1). Талком.
- Спатар, І. (2015). Рецепція образу Кассандри в однойменних драмах Елізи Ожешко та Лесі Українки. *Султанівські читання*, (IV), 44–51.
- Таран, Л. (2009). Конт Огюст. У В. Смолій (Ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 5, с. 102). Наук. думка.
- Харчук, Р. (2013). Ожешко Еліза. У М. Жулинський (Ред.), *Шевченківська енциклопедія* (Т. 4, с. 677–678). Б. в.
- Шиманська, О. (2021). Своєрідність образу жінки у творчості Елізи Ожешко. *Славистичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*, (X), 172–178. URL: https://ksf.khmn.edu.ua/wp-content/uploads/sites/10/2021-10_merged.pdf (дата запису: 17.02.2026).
- Bobrowska, B. (2019). Pisarka odnaleziona. Moje spotkania z Orzeszkową. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 99–103). Temida 2.
- Danek, D. (2019). Nasi prawdziwi bliscy. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 105–109). Temida 2.
- Jelinek, E. (2019). Orzeszkowa w Czechach. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 71–72). Temida 2.
- Korycki, W. (2019). Eliza Orzeszkowa. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 77–84). Temida 2.
- Orzeszkowa, E. (1976). *Nad Niemnem*. Fundacja Nowoczesna Polska. URL: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/nad-niemnem> (дата запису: 20.01.2026).
- Stępnik, Kr. (2001). *Twórczość Elizy Orzeszkowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

REFERENCES

- Bobrowska, B. (2019). Pisarka odnaleziona. Moje spotkania z Orzeszkową [The writer has been found. My encounters with Orzeszkowa]. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 99–103). Temida 2. (in Polish)
- Danek, D. (2019). Nasi prawdziwi bliscy [Our true loved ones]. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 105–109). Temida 2. (in Polish)
- Handziuk, O., Handziuk, B. (2018). Semantyko-morfologiczna spetsyfika neuzghodzenoho oznachennia u perekladi romanu Elizy Ozheszko «Nad Nimanom» [The semantic and morphological characteristics of the non-coordinated attribute in the translation of Eliza Ozeshko's novel «On the Neman»]. U *Aktualni pytanntia lnhvistyky, profesiinoi lnhvodydaktyky, psykhologii i pedahohiky vyshchoi shkoly*: zb. statei III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (s. 45–50). Astraia. (in Ukrainian)
- Honcharenko, B. (2010). *Modeli polskoho pozytyvizmu v ukrainskii literaturi XIX stolittia* [Models of Polish Positivism in 19th-century Ukrainian literature] (Dys. kand. filol. nauk) Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. (in Ukrainian)
- Ilkiv, A. (2012). Rol pismennytskoho epistolariiu v ukrainsko-polskykh literaturnykh vziemynakh kintsia XIX stolittia: na materialakh lystuvannia I. Franka iz E. Ozheszko [The role of literary correspondence in Ukrainian-Polish literary relations in the late 19th century: based on the correspondence between I. Franko and E. Ozeshko]. *Naukovi zapysky. Serii «Filolohichna»*, (27), 178–180. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1506/1/NZ_Vyp_27.pdf (data zapytu: 13.02.2026). (in Ukrainian)
- Jelinek, E. (2019). Orzeszkowa w Czechach [Orzeszkowa in the Czech Republic]. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 71–72). Temida 2. (in Polish)
- Kharchuk, R. (2013). Ozheszko Eliza [Orzeszkowa Eliza]. U M. Zhulynskiy (Ed.), *Shevchenkivska entsyklopediia* (Т. 4, s. 677–678). B. v. (in Ukrainian)
- Kont Ohiust [Comte Auguste] (2002). U V. Shynkaruk (Ed.), *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* (s. 297–298). Abrys. (in Ukrainian)
- Korycki, W. (2019). Eliza Orzeszkowa [Eliza Orzeszkowa]. W J. Lawski, S. Musijenko (Ed.), *Eliza Orzeszkowa: pamięć kultury: studia i glosy* (s. 77–84). Temida 2. (in Polish)
- Orzeszkowa, E. (1976). *Nad Niemnem* [By the Niemen River]. Fundacja Nowoczesna Polska. URL: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/nad-niemnem> (data zapytu: 20.01.2026) (in Polish)
- Radyshevskiy, R. (2019). *Narys istorii polskoi literatury* [Essay on the History of Polish Literature] (Kn. 1). Talkom. (in Ukrainian)
- Shymanska, O. (2021). Svoieridnist obrazu zhinky u tvorchosti Elizy Ozheszko [The distinctive portrayal of women in the works of Eliza Ozeshko]. *Slavistychni studii: lnhvistyka, literaturoznavstvo, dydaktyka*, (X), 172–178. URL: https://ksf.khmn.edu.ua/wp-content/uploads/sites/10/2021-10_merged.pdf (data zapytu: 17.02.2026). (in Ukrainian)
- Spatar, I. (2015). Retseptsiia obrazu Kassandry v odnoimennykh dramakh Elizy Ozheszko ta Lesy Ukrainky [Image reception of Cassandra in the same name dramas by Eliza Ozeshko and Lesya Ukrainka]. *Sultanivski chytannia*, (IV), 44–51. (in Ukrainian)
- Stępnik, Kr. (2001). *Twórczość Elizy Orzeszkowej* [The creative work of Eliza Orzeszkowa]. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. (in Polish)

Taran, L. (2009). Kont Ogiust [Comte Auguste]. U V. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 5, s. 102). Nauk. dumka. (in Ukrainian)

Vandyshev, V., & Perelomova, O. (2010). *Zakhidnoevropeiska filosofiiia XIX–XX st.* [Western European philosophy of the 19th – 20th centuries]. SumDU. URL: <https://surl.it/qfmtuh> (data zapytu: 19.02.2026). (in Ukrainian)

Дата надходження статті: 21.02.2026 року

Дата прийняття статті: 17.03.2026 року

Опубліковано: 01.04.2026 року